

DIIS RAPPORTEN

Folketinget igangsatte i 2000 en undersøgelse af den sikkerhedspolitiske situation i Danmark i efter krigstiden. Undersøgelsen blev forestået af Dansk Institut for Internationale Studier. I 2005 udkom publikationen: Danmark under den kolde krig: Den sikkerhedspolitiske situation 1945 – 1991 i 4 bind. Da værket har påkaldt sig megen interesse både fra forskerside og offentligheden, har vi bedt 3 historikere om at kommentere og anmelde undersøgelsen. Da både Norge og Sverige har haft lignede undersøgelser, har vi valgt et skandinavisk perspektiv.

Stellan Andersson, arkivar ved Arbetarrörelsens Arkiv i Stockholm redegør i det første bidrag for nogle svenske refleksioner.

I andet bidrag kommenterer Knut Einar Eriksen, leder af Arbejderbevægelsens Arkiv i Oslo og medforfatter til den norske undersøgelse om "den hemmelige krig", undersøgelsen.

Det danske perspektiv lægges af Poul Villaume, professor i historie ved Københavns Universitet.

Danmark under den kolde krig: Den sikkerhedspolitiske situation 1945-1991 kan downloades fra www.koldkrigsudredningen.dk

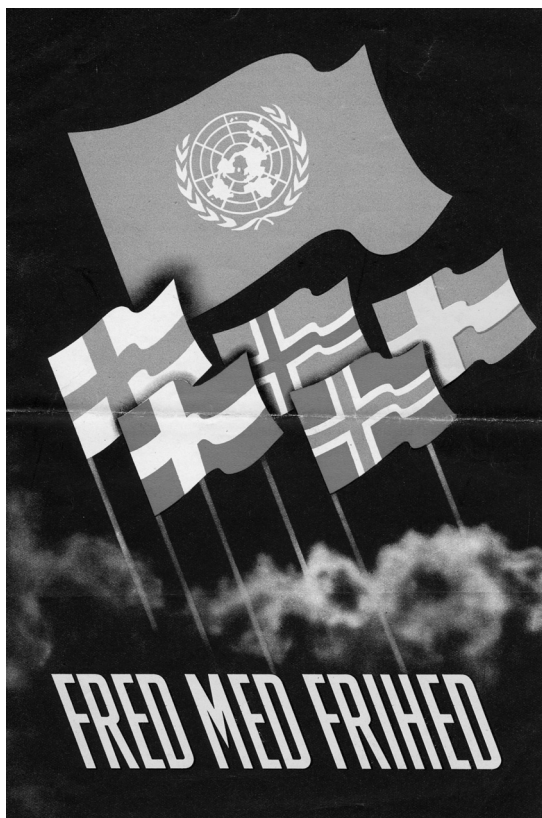
DANMARK UNDER DEN KOLDE KRIG¹

– et svensk perspektiv

Af Stellan Andersson²

Omfånget är imponerande! Inte sedan Gunnar Myrdals *Asian Drama* har jag haft anledning att läsa ett verk på över 2300 sidor. Gunnar Myrdal krävde i sitt vetenskapliga arbete att man klart och tydligt uttalade vilka värdepremisser man utgick ifrån i sin forskning. I föreliggande arbete kan de direktiv (‘kommissorium’) Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) fick av regeringen Nyrup Rasmussen år 2000 med tillägg av regeringen Fogh Rasmussen 2002 uppfattas som värdepremisser: man fick i uppdrag att ‘belyse den sikkerhedspolitiske strategi og den militære trussel fra Sovjetunionen og de øvrige Warszawapagtlande mod Danmark og det øvrige Vesteuropa’, och man skulle genomföra en omfattande genomgång av den officiella danska säkerhetspolitiken och lägga särskilt vikt vid perioden som föregick kalla krigets slut. Av stor betydelse var också att undersöka hur Warszawapaktsländerna genom indirekt påverkan genom danska partier och andra organisationer försökte utöva inflytande på den danska säkerhetspolitikens formulering. Den sovjetiska kärnvapenutvecklingen skulle beskrivas.³ Dessa direktiv har varit starkt vägledande för urvalet av källor och för framställningen.

Utredningen är uppdelad i fyra delar. I de tre första delarna som omfattar tiden 1945-1962, 1963-1978, 1979-1991 behandlas genomgående: *Den internationale kontekst* (kap 5, 28 och 59); under rubriken *Dansk sikkerhedspolitik* finns underdelarna *Den sikkerhedspolitiske debat* (6-10, 29-35, 61-68) och *Formuleringen af dansk sikkerhedspolitik* (11-14, 36-41, 69-72); under rubriken *Østlige aktiviteter rettet mod Danmark* finns underdelarna *Strategi og kampagner* (16-18, 42-45, 73-75), *Efterretningsvirksomhed* (19-21, 46-49, 76) och *Den militære trussel mod Danmark* (22-24, 50-55, 77-81); under rubriken *Vurderinger af dansk sikkerhedspolitik* diskuteras västsidans och östsidans värderingar av den danska säkerhetspolitiken i samtiden och idag, efter kalla krigets slut. I sista delen samman-

Et fællesprogram for "Fred med Frihed" vedtoges på Arbejderbevægelsens Nordiske Samarbejdskomites (SAMAK) møde i Stockholm i februar 1951. (Arbejdermuseet & ABA)

fattas utredningen och redovisas undersöknings resultat. Här nedan ska endast några få reflexioner noteras från läsningen av första delen.

Det måste genast sägas att utredningen åstadkommit ett mycket värdefullt arbete, inte minst genom att man ur de östtyska, polska, ryska och baltiska arkiven lyft fram ett tidigare delvis okänt och obearbetat material, som på ett markant sätt har ökat vår insikt i och förståelse av vad som hände under kalla kriget. Detta material har kompletterats med ett stort antal intervjuer. På ett föredömligt sätt presenteras 'Utredningens kildeunderlag' i inledningen;⁴ både de inhemska danska och de utländska arkiv man använt sig av. Utrednin-

gen säger, att i den mån det varit möjligt har man också, som supplement till danska källor, använt sig av utländskt material för att belysa den danska beslutsprocessen,⁵ men måste jag då konstatera, i noter och i arkivredovisningen saknas viktiga svenska och nordiska arkiv.

Utredningen diskuterar de 'fortolkningsproblemer' som finns då man använder sig av ett källmaterial som kommit till under den tid då det fanns stora vinster med att 'skjule, stjæle, forfalske og forvanske oplysninger'.⁶ Man påpekar att det ambassadmateriel man använder sig av 'ligger af en række begrænsninger' och att de slutsatser som baseras 'på ambassadeindberetninger, risikerer at give et skævt billede af, hvordan de allierede så på den danske politik'.⁷ Liknande problem lyfte Helene Carlbäck fram i sin recension av Bo Peterssens bok *Med Moskvas ögon* 1997. Hon visade på de stora risker som finns med att använda sig av ett material som består av 'rapporter från Sovjets Sverigeambasad till utrikesministeriet i Moskva' då dessa mer handlade om diplomaternas åsikter 'än om policymässiga utsagor från den sovjetiska ledningen', och hon diskuterade 'problemet med att enbart använda sig av den ena sidans rapportering om ett skeende som två parter deltar i'. Politikerns och diplomaternas motiv för att uttrycka sig på ett visst sätt måste ges en seriös behandling. Utredningen använder sig av ett mer allsidigt material än Petersson för att belysa sina frågeställningar, inte minst har dokument som i Moskva är klassificerade men som återfunnits i Litauens statsarkiv varit viktiga.⁸ Men ändå måste utredningens reservationer och Carlbäcks synpunkter noga beaktas, då man läser de avsnitt som bygger på sändebudsrapporterna från Köpenhamn.⁹ Svårigheterna är inte mindre med material från underättelsetjänsternas arkiv.¹⁰

Man kan då fråga sig om utredningens resultat ger en helt riktig bild av 'Danmark under den kolde krig' och av den världsbild, inklusive uppfattade hotbilder, de beslutsfattande makthavarna hade. Själv menar jag, att utredningen arbetat med ett alltför snävt, militärt inriktat säkerhetsbegrepp, att värdepre-

misserna 'hotet från Sovjetunionen' och 'indirekt påverkan' av Warszawapaktständerna inte tillåtit att andra relevanta hot mot Danmarks handlingsfrihet tillräckligt undersökts (som t.ex. USA:s och Storbritanniens påtryckningar och den amerikanska hegemonins betydelse)¹¹ och att den starka dominansen av material från underrättelsetjänsterna, liksom de diplomatiska sändebudens rapporter, just kan ge 'et skævt billede' av verkligheten. Andra premisser och annat källmaterial hade kunnat ge en annan bild av Danmark under det kalla kriget. Utredningens redovisningar och utvärderingar förutsätter också, trots de ambitiösa ansatserna att sätta in de olika delarna i en större kontext, komplettering med kunskap från annan litteratur där ett bredare perspektiv anlagts, som t.ex. från Poul Villumes nu tio år gamla standardverk *Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den kolde krig. En studie i dansk sikkerhedspolitik 1945-1961* (1995), och den nyligen publicerade *I blokopdelningens tegn 1945-1972. Dansk udenrigspolitik historie, del 5*, av Thorsten Borring Olesen och Poul Villaume (2005). Den definitiva historieskrivningen får vi vänta med tills de polska militära och de ryska arkiven i större utsträckning än hittills öppnas för forskning.¹²

Kampen om kalla kriget

Den nya kalla krigsforskningen har visat hur viktigt det är med en så bred beskrivning som möjligt av skeendet för att förstå det; utredningen tar själv upp Koreakrigets utbrott som exempel.¹³ Vidare måste säkerhetspolitikens inriktning förstås utifrån en analys av hotbegreppet, vilket utredningen utförligt gör i kapitel 4.¹⁴ Utredningen pekar vidare på hur historien om det kalla kriget är kontroversiell och hur historieskrivningen har dragits in i en kamp om 'hvem der havde skylden, hvem der skal have æren, og hvem der skal have magten i fremtiden'¹⁵ och man redovisar i inledningen den 'gamle' koldkrigshistoriens indelning i traditionalism, revisionism och postrevisionism och hur den nya forskningen efter

kalla krigets slut skiljer sig från den tidigare. Utredningen refererar här i första hand till amerikansk, brittisk och dansk forskning; i det stora hela relaterar man inte till den forskning om kalla kriget som bedrivits i de övriga nordiska länderna.¹⁶

Kalla kriget analyseras av utredningen ur två synvinklar, dels som en systemkonflikt, dels som ett säkerhetsdilemma.¹⁷ Systemkonflikt innebär en ideologisk kamp mellan ett västerländskt demokratiskt samhällssystem med mänskliga fri- och rättigheter och ett sovjetiskt totalitärt system baserat på ett marxist-leninistiskt tänkande i avsaknad av alla fri- och rättigheter, med angiveri, förtryck och fullständig kontroll av varje enskild individ. Ett 'sikkerhedsdilemma'¹⁸ innebär att i ett internationellt system där självständiga stater måste agera för att värna den egna säkerheten ökas motsidans osäkerhet och tvingar fram motåtgärder; 'der udvikles en spiral af gensidig mistillid, fejltolkninger og oprustning'.¹⁹

Efter andra världskrigets slut fördjupades motsättningarna mellan Förenta staterna, med en oskadd och blomstrande industri, och ett av kriget utarmat och förstört Sovjetunionen av framför allt den vapenteknologiska utvecklingen, där insikten på båda håll om det oerhörda potentiella maktmedel som låg i innehavet av atombomben (senare vätebomben) ledde till den under hela kalla kriget allt kostsammare ständigt pågående rustningskapplöpningen. Vidare fördjupades motsättningarna av delningen av Europa, där öststaterna successivt införlivades med det sovjetiska planekonomiska systemet och där de västeuropeiska länderna snart befann sig i djup ekonomisk kris, framför allt på grund av brist på dollar.²⁰ De kommunistiska partiernas starka ställning i Västeuropa, som en följd av den sympativåg som mött Sovjetunionen efter segern över Tyskland och som en följd av det kapitalistiska systemets stora svårigheter att komma till rätta med de ekonomiska problemen, blev ett allt större hot. Churchills Fultontal från våren 1946 och Truman-doktrinen från mars 1947 har fått stå som symbolerna för kalla krigets inledning, men som vi vet låg motsättningarna

mellan de båda systemen betydligt längre bort i tiden; i Förenta staterna hade åtminstone sedan Pariskommunens dagar kommunismen fått utgöra en viktig hotbild och sedan revolutionen i Ryssland 1917 var den en klart uttalad fiendebild till den amerikanska frihetstanken.²¹ Och i Sovjetunionen var den kapitalistiska imperialistiska västvärldens aggression å andra sidan ett ständigt hot sedan inbördeskrigets år.

När motsättningarna i kalla kriget under 1947-1948 skärptes, med erbjudandet av Marshallhjälpen, bildandet av Kominform, Bevins tal, Pragkuppen och VSB-pakten mellan Finland och Sovjetunionen skapades för de skandinaviska länderna vad som av den neoinstitutionella forskningen har kallats 'en kritisk knutpunkt',²² d.v.s. att det i historien finns vissa tillfällen då utvecklingen slår in på ett nytt spår, ett tillfälle då de politiska aktörerna har möjlighet att välja mellan olika handlingsalternativ. Rent konkret yttrade sig detta i de politiska och militära ställningstaganden som gjordes under och efter förhandlingarna om ett skandinaviskt försvarsförbund, för Norges och Danmarks del med valet att inträda i Atlantpakten våren 1949.

Sveriges vägval, som senare fick sin klassiska formulering 'alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig' byggde på att landet hade ett förhållandevis mycket starkt försvar. I slutet av 1950-talet krävdes att neutralitetspolitikens innebörd preciseras i samband med den s.k. Hjalmarsonaffären – efter beskedet om Chrusjtjovs inställda besök sommaren 1959 – och debatten om anskaffande av svenskt atomvapen.²³ Andra frågor, som den om den framtida energiförsörjningen,²⁴ om ekonomisk integrering, om svensk medverkan i FN:s fredsbevarande styrkor, om relationerna till som det då hette 'de underutvecklade länderna' och om en aktiv nedrustningspolitik, tvingade fram en bredare tolkning av vad försvar och säkerhet innebar än vad som tidigare varit nödvändigt.

När begreppet säkerhetspolitik först började användas i svensk debatt på 1960-talet berodde detta alltså på, att man då insett, att det

traditionella försvaret inte längre ensamt kunde bemöta de olika hot och risker som landet skulle kunna ställas inför. Man började tala om 'ett totalförsvar' som omfattade utrikes- och försvarspolitik, med nedrustnings-, handels- och biståndspolitik som viktiga delar. Också inrikespolitiska åtgärder och mål tillmättes en allt större betydelse. Övergången från en 'passiv' utrikespolitik till en mer 'aktiv' kan, menade Hans Lödén i sin avhandling, också ses som en viktig del av en förändrad säkerhetspolitik.²⁵ Den direkta orsaken till denna bredare inriktning var insikten om vilka konsekvenserna skulle bli av ett kärnvapenkrig; politiska mål var inte värda den ödeläggelse som kunde befaras om sådana vapen kom till användning. Målet för det nationella strategiska agerandet blev därför att söka förhindra uppkomsten av militära konflikter, och om sådana ändå uppstod söka begränsa dem innan de hunnit utvecklas till ett okontrollerbart kärnvapenkrig.²⁶ Karl Frithiofson, statssekreterare i försvarsdepartementet, definierade 1964, i den skrift där ordet 'säkerhetspolitik' förekommer i en titel för första gången i Sverige, begreppet:

Ett sätt att definiera begreppet säkerhetspolitik kan vara att beskriva det som en politik som syftar till att säkra ett maximum av nationell handelsfrihet, med bevarande av den politiska, ekonomiska, sociala och kulturella livsform, som majoriteten av folket vill ha. Man kan också uttrycka det så att säkerhetspolitik är alla de åtgärder en stat vidtar för att skydda och bevara sin integritet.²⁷

Nordisk samarbete

Hur väl kan man förklara ett skeende från enbart ett nationellt perspektiv, i synnerhet i en fråga som så nära beror på grannländers och supermaktens agerande? Som de båda svenska militärhistorikerna Olof Kronvall och Magnus Petersson påpekat i sin översikt av svensk säkerhetspolitik under kalla kriget ger ett vidgat perspektiv – bort från ett nationellt, där inrikespolitiska, byråkratiska, ideologi och identi-

teter är viktiga faktorer, till ett internationellt där 'interaktionen med andra stater, särskilt supermakterna och de nordiska grannländerna' sätts i fokus – en fördjupad analys.²⁸ För arbetarrörelsens del gäller detta självklart kontakterna och samarbetet med systerpartier och fackliga organisationer i Norden och internationellt.²⁹

'Sverige har väl vårdat sin rädsla för Ryssland' skrev Lundahistorikern Sverker Oredsson³⁰ och hänvisade till hur den rädslan grundats vid den tid då den svenska östkusten härjades av ryssarna 1719/1720. Denna rädsla förstärktes i början av 1900-talet, då man befarade att Ryssland skulle försöka nå Atlantkusten via Sverige och Norge. Den kommunistiska revolutionen 1917 gjorde inte saken bättre, och kampen mellan den socialdemokratiska reformistiska rörelsen och kommunismen blev ett viktigt inslag i den politiska vardagen. I februari 1948 kunde den socialdemokratiska regeringen i sin utrikespolitiska deklaration konstatera:

Det svenska socialdemokratiska partiet har sedan gammalt legat i hårda fejder med kommunisterna, bl.a. på den grund att dessa underkänna den politiska demokratiens grundläggande principer. Denna klara och bestämda hållning gentemot politiska riktningar, som hylla diktatur eller en totalitär regim över huvud får emellertid enligt regeringens uppfattning inte ha till konsekvens att vi eftersträva eller för Sveriges del medverka i en politisk gruppbildning bland staterna, grundad på deras inre regimer. Vi böra tvärtom fasthålla vid den gamla, tidigare allmänt omfattade ståndpunkten, att nationer med vitt skilda politiska, religiösa, ekonomiska eller sociala åskådningar och institutioner kunna fredligt leva vid varandras sida.³¹

Trots denna tidiga deklaration om 'fredlig samexistens' stod det helt klart: hotet mot Sverige, som mot Danmark och Norge, kom från öst.³² Hela den militära och säkerhetspolitiska inriktningen var att skydda landet och dess invånare mot yttre hot från öst, liksom mot det inre hotet från kommunisterna. Den 10 mars 1948 skrev Tage Erlander i sin dagbok:

*Underskrivelsen af Parisaftalerne 1954, hvor Vesttyskland blev inviteret til at blive det 15. Natomedlem. Som nr. 3 fra venstre ses udenrigsminister H. C. Hansen.
(Foto: Arbejdermuseet & ABA)*

En serie ytterligt oroande rykten kommer genom huvudstäderna enligt diplomaternas rapporter. De flesta talar om nära förestående ryska framstötter mot Skandinavien. Det hela verkar fullständigt orimligt, men kommunistpartiernas uppträdande både här och i Finland verkar olycksbådande. Har ryssarna blivit övertygade om krigets oundviklighet förstår man kanske, att det kan förefalla bättre att i dag ta en konflikt. Att man icke tar någon hänsyn till inverkningar på opinionen i Västeuropa ligger i öppen dag.³³

Utredningen undersöker hur kommunistpartiet och andra organisationer i Danmark agerade under kalla kriget, men man beskriver inte hur socialdemokratin i de nordiska länderna vid denna tid startade en intensiv kampanj mot kommunisterna, som skulle avslutas långt senare.³⁴ Hösten 1959 kunde Tage Erlander i ett tal informera om resultatet i Sverige:

Vi byggde upp en organisation på mellan 35 och 40 000 registrerade ombud på arbetsplatserna, som förde demokratins talan. Det var en strid som pågick månad för månad långt borta från de

borgerliga tidningarnas braskande rubriker och beskyllningar mot oss för diktatursträvanden. Men den gav resultat. I mitten av 1950-talet var kommunisternas inflytande i fackföreningarna praktiskt taget borta, deras andel av väljarkåren var reducerad till en av de minsta i något demokratiskt land.³⁵

När den amerikanske radioreportern Wilfred Fleisher den 17 maj 1948 i en specialsändning från Stockholm rapporterade till CBS lyssnare i Förenta staterna om de skandinaviska ländernas framtida utrikespolitik uppehöll han sig vid Norges negativa inställning till neutralitetspolitiken och det norska intresset av att ansluta sig till ett västblock: 'Norwegian statesmen feel that neutrality is outmoded in the world today', medan Sverige framför allt inte ville dras in i någon blockpolitik. Detta gällde inte bara utrikesminister Undén utan hela den svenska regeringen: 'Every important member of the Swedish cabinet has at one time or another expressed himself in favor of neutrality'. Enda gången Danmark nämns i det 14 minuter långa reportaget är i sammanfattningen: 'To sum up the Scandinavian situation: Norway hopes to induce Sweden to follow her western orientation and Sweden hopes to induce Norway to stay neutral. The tug of war is on. But the issue probably won't be solved by pulling either way. Norway may eventually break away and join the western union. Denmark may follow suit. And the question then will be: whether Sweden can afford to stay aloof from everyone'.³⁶

När Nils Andrén och Yngve Möller 1989 i sitt standardverk *Från Undén till Palme. Svensk utrikespolitik efter andra världskriget* diskuterar samma skeende nämns Danmarks agerande endast i förbigående:

Förhandlingarna om ett skandinaviskt försvarsförbund 1948-49 var i grunden en svensk-norsk förhandling med Danmark som tämligen passiv tredje part. Danskarna stödde försvarsförbundstanken och beklagade att de svensk-norska motståndningarna ledde till att det inte kunde förverkligas. Efter sammanbrottet sonderade danskarna

svenskarnas intresse för en till Danmark och Sverige begränsad försvarssamverkan. Denna tanke avvisades av Sverige som strategisk oförsvarlig. För danskarna återstod därefter endast att följa norrmännen in i NATO.³⁷

Spelade Danmark en så undanskymd roll i formerandet av den nordiska säkerhetspolitiken som radioreportaget och citatet ovan antyder? Utredningen diskuterar översiktligt detta skeende och redovisar debatten i Danmark,³⁸ men förbigår den nordiska och internationella debatten, liksom man i stort sett förbigår den övriga nordiska forskningen, som t.ex. Kersti Blidbergs *Just good friends. Nordic Social Democracy and Security Policy 1945-50*,³⁹ och av den forskningen utnyttjade arkiv. Bilden av Danmark och de danska politiska makthavarnas agerande blir 'skæv' när man bortser från väsentliga politiska arenor. Ytterligare några exempel:

Den nordiska reformistiska arbetarrörelsens ledande politiska och fackliga företrädare träffades av tradition ofta i olika sammanhang, där man informerade varandra och diskuterade aktuella frågor. Satt man dessutom i regeringsställning möttes man vid stats- och utrikesministerträffar, vid Nordiska rådets möten och andra mer eller mindre officiella tillställningar. En genomgång av t.ex. de socialdemokratiska partiernas korrespondens från tiden 1945-1960 ger otaliga belegg för vidden av de kontakter man hade. I Nordiska samarbetskommittén, SAMAK, träffades man i regel två gånger om året för att behandla den politiska och fackliga inrikes- och utrikespolitiska utvecklingen i respektive land. Mötena protokollfördes och rapporterna från varje land finns bevarade som bilagor till protokollen. Här kan man följa diskussionerna om Marshallhjälpen 1947-1948, det Skandinaviska försvarsförbundet 1948-1949, valutakrisen och devalveringen 1949, Nordisk tullunion 1949-1951, Koreakrigets konsekvenser 1950-1952 o.s.v.

I slutet av oktober 1948 träffades SAMAK i Stockholm för att bl.a. diskutera 'Aktuella nordiska problem'. Utrikesminister Östen Un-

dén inledde och anförandet handlade förstås om 'förutsättningarna för militärt samarbete mellan de skandinaviska länderna'. I september hade Foreign Office informerat Danmark och Norge om att man skulle få en inbjudan till att 'tilslutte sig en Atlanterhavspagt'. I protokollet återges Hans Hedtofts inlägg:

I våra diskussioner har det blivit klart att det som förenar oss är vår vilja att försvara oss med de medel vi har. Vi önskar också största möjliga säkerhet för att hindra ett överfall. Sverige kan tänka sig ett närmare samarbete men begränsat till Skandinavien. Från svensk sida hävdas med stor styrka att man inte vill avskära sig från den möjlighet till neutralitet som kan finnas. Hänsynen till Finland spelar också en roll. Från dansk och norsk sida är vi helt eniga om önskvärdheten av ett skandinaviskt samarbete. Men det råder oklarhet i norsk och även i dansk opinion om ett skandinaviskt avtal kan slutas som ett mål i sig själv. Från norsk sida varken kan eller vill man säga att man har gevären riktade åt alla håll. Därför har det gjort ont när det från svensk sida sagts att kanonerna måste vara riktade åt alla håll. (Undén: Vem har sagt det?) Mentaliteten i Norge och Danmark måste rimligtvis vara en annan än i Sverige. Vi bör söka föra diskussionen så att vi inte stöter ifrån oss västmakterna...⁴⁰

Undén förtydligar i ett senare inlägg sitt inpass:

Jag har aldrig sagt något om att kanonerna måste vara riktade åt alla håll. Men det är ett dilemma hur mycket man skall stå emot. Man kan inte deklarera att man inte ämnar göra motstånd åt ett visst håll. Den fara som kan finnas från väster är att man inte respekterar vår önskan att hålla sig utanför. I fråga om faran för att bli 'avskrivna' kan vi inte göra mycket till eller ifrån saken. Vi kan bli avskrivna även om vi ingått i en stormaktsallians. Jag kan inte acceptera frågeställningen allians eller avskrivning. Nästa steg kunde då bli frågan om flygbaser eller avskrivning.⁴¹

Ordväxlingen illustrerar en av de hotbilder från väster till de nordiska länderna som utredningen inte behandlar: 'om inte' – så inga vapenleveranser och ingen hjälp.

Utredningen har haft i uppdrag att undersöka i vilken utsträckning Sovjetunionen utövade inflytande på den danska säkerhetspolitiska beslutsprocessen. I kapitel 12 undersöker man ett sådant beslut, 'Flystationering på dansk jord', och skriver inledningsvis: 'Et af de første, markante påvirkningsforsøg løb af stabelen i Koreakrigens højspændte atmosfære, og havde til formål at forhindre den stationering af amerikanske fly i Danmark (og Norge), som de danske beslutningstagere måtte tage stilling til i 1952-53.'⁴² Även om socialdemokratiet denna tid inte befann sig i regeringsställning i Danmark fick man fortlöpande ingående informationer från regeringen, informationer som man (H.C. Hansen) 'strängt konfidentiellt' vidarebefordrade till de svenska stats-, utrikes- och försvarsministrarna, men nota bene endast till dessa. I ett 'P.M. angående danska socialdemokratins inställning i basfrågan' av den 10 juli 1952 redogörs ingående för NATO:s krav att få 'placera två wings jetjagare, d.v.s. 150 maskiner, och 3 à 4.000 man, d.v.s. nödvändig flygpersonal', samt att flygfält måste utbyggas till 'amerikansk standard' och för överläggningarna som Danmark då hade.⁴³ Vid SAMAKs möte den 29-30 november 1952 i Helsingfors informerade man från dansk sida om den not som 'sent om aftenen' den 1 oktober hade överlämnats till det danska sändebudet i Moskva, där man från Sovjetunionens regering uppmärksammade Danmarks regering på

at anbringelse af udenlandske tropper tilhørende 'Atlantthavsunionen', der forfølger aggressive mål, og hvis virksomhed er rettet mod USSR, er et brud på den i den danske regerings note av 4 maj 1949 givne forsikring, at Danmark ikke vil tilslutte sig en politik, der forfølger aggressive mål og er rettet imod Sovjetunionen.⁴⁴

Erlander uttalade sig vid detta tillfälle kraftigt

emot att Danmark skulle tillåta stationering i fredstid. Den 3 december skriver han i sin dagbok:

Hedtoft och H.C. hade en över två timmar lång överläggning med Undén och mej i går f.m. Nordiska rådet tog mesta tiden. Men baserna mesta intresset. H.C. argumenterade icke utan skicklighet för nödvändigheten av ett starkt flygvapen; emellertid angavs tre villkor, enighet även från Norge om önskvärdheten, tyska frågan ordnad, klarhet i amerikanska utrikespolitiken. Allt kautschuk där vilka ståndpunkter som helst kan förklaras fylla de uppställda villkoren, om det befinnes önskvärt att få fikonlöv att skyla sig med. Även enligt Torsten Nilssons mening är basfrågan avgjord. Ingenting lär kunna hindra baseringen, när det nu kommit så långt.⁴⁵

Kampen om opinionen

Hösten 1949 blev det känt att Sovjetunionen sprängt sin första atombomb. Förenta staterna svarade på nyåret 1950 med beslutet att tillverkningen av vätebomben skulle inledas. I mars 1950 samlades i Stockholm en stor internationell kommunistisk konferens, där den s.k. Stockholmsappellen antogs. Appellen fick stort genomslag världen över, och efter Koreakrigets utbrott ansågs det från den nordiska arbetarrörelsens sida vara av stor vikt att bemöta den kommunistiska opinionsbildningen. I januari 1951 undertecknades av de socialdemokratiska partierna i Sverige, Danmark, Norge och Island och av de fackliga landsorganisationerna i Sverige, Danmark och Norge den Nordiska arbetarrörelsens fredsmanifest, som bl.a. i Sverige diskuterades vid möten hos 4000 organisationer, arbetarekommuner, fackföreningar, ungdoms- och kvinnoklubbar m.fl. med sammanlagt över 300 000 personer närvarande, som anslöt sig till manifestet.⁴⁶ Den 9 februari 1951 kunde partisekreterare Oluf Carlsson från Socialdemokratisk Forbund i Danmark berätta i ett brev till partisekreterarna Sven Aspling i Sverige och Haakon Lie i Norge, att fredsprogrammet i mitten

*Dronningens Regiments Mortérkompagni forbereder en Natoøvelse, september 1957.
(Foto: Arbejdermuseet & ABA)*

av månaden skulle skickas ut till samtliga hushåll i Danmark, eller i 1.335 000 exemplar. Dessutom skulle 11 000 plakater sättas upp 'både i København og i provinsen'.⁴⁷ Utredningen nämner i korthet den kommunistiska frontorganisationen Världsfredsrådet och Stockholmsappellen, men vad jag kunnat finna tar man inte upp det Nordiska fredsmanifestet till behandling.⁴⁸

Doktrinen om massiv vedergällning offentliggjordes av USA:s utrikesminister John Foster Dulles i januari 1954. Den 1 mars samma år provsprängde USA sin första vätebomb och sin största bomb någonsin (i stället för planerade 5 MT blev explosionen på 15 MT) vid Bikiniatollen i Stilla havet. De första mänskliga offren i fredstid drabbades och sprängningen blev internationellt en väckarklocka mot

kärnvapen.⁴⁹ Också i de skandinaviska länderna reagerade man. Vid SAMAKs möte i Göteborg den 23-24 maj 1954 ägde en Nordisk fredsdemonstration rum på Götaplatsen med korta tal av bl.a. statsministrarna Hans Hedtoft, Oskar Torp och Tage Erlander. Minst 20 000 demonstranter mötte upp. I inbjudan till demonstrationen kunde man läsa:

Mänskligheten lever i dag i fruktans tidsålder. Världskrigets förödelse avlöstes blott av det kalla kriget och fruktan för nya urladdningar. Korea och Indokina har visat hur riskfyllt detta tillstånd är. En begränsad brand kan lätt sprida sig. Samtidigt har de senaste meddelandena om stormakternas superbombsprov givit skrämmande aningar om att ett nytt världskrig skulle kunna betyda den mänskliga civilisationens undergång.

Inför detta hot kan ingen individ och ingen sammanslutning av individer stå passiv och resignerad. För ingen generation har det varit så uppenbart som för vår att världen är en och odelbar. Människornas uppgifter i dag blir därför också desamma oavsett språk, religion, hudfärg och boplatz.⁵⁰

Det tyska problemet

De politiska ledarna träffades också vid de olika partiernas kongresser, där man kunde ha överläggningar med samtliga gästande socialdemokratiska partiledare, som t.ex. 1952 vid det svenska socialdemokratiska partiets kongress i Stockholm, då Hans Hedtoft begärde 'en öppen förtrolig överläggning om den europeiska situationen'. Tage Erlander kommenterade detta i sin dagbok den 4 juni 1952:

Helt söndertrasad blev den på Hedtofts initiativ åstadkomna överläggningen med de utländska partivännerna. Det började så bra. Hedtoft sa inte många ord, han tolkade den oro vi känner inför den tyska upprustningens följder, definitiv uppsplätning av Tyskland, kommunisternas ökade chanser och den växande anti-amerikanismen i Europa. Utan nära samarbete med Europa ingen chans till varaktig fred.

Ollenhauer gav en mycket god redogörelse för tysk socialdemokratis ståndpunkt. [...] Morgan Phillips var lika klar och bra. Ingen ändring i Labours politik. [...] Men sen kom den förbannade Grumbach. Inte dumt det han säger, men vilken otrolig pratmakare. Hela överläggningen blev ju helt förstörd.⁵¹

Redan vid SAMAK:s möte i Stockholm den 3-4 november 1951 hade det 'Det tyska problemet' diskuterats. Hedtoft hade då bl.a. hävdat:

Det fria Västeuropas fortsatta existens sammanhänger med lösningen av Tysklandsproblemet. Min personliga värdering är, att jag inte tror, att ett fritt Västeuropa överhuvud kan existera i framtiden om man inte lyckas åstadkomma ett intimt samarbete mellan de västliga staterna. Jag

tror inte, att ett isolerat och splittrat Västeuropa i det långa loppet kan hävda sig gentemot ett ekonomiskt och politiskt samlat och expanderande Östeuropa.⁵²

Pingsten 1954 hade Tage Erlander bjudit in den tyske socialdemokratiska partiledaren Erich Ollenhauer och den engelske labourledaren Clement Attlee till överläggningar på en gästgivaregård i Röstånga utanför Malmö om bl.a. förslaget om ett återupprustat Västtyskland, som det tyska partiet motsatte sig. Till dessa överläggningar var också Hans Hedtoft och H.C. Hansen inbjudna. Överläggningarna blev 'en klar succés', skrev Erlander i sin dagbok och fortsatte:

Däremot var det ju högst deprimerande att lyssna till hur uppskrämd Ollenhauer var av amerikanernas politiska dumhet. Han var övertygad om att många på ledande håll nu målmedvetet arbetar på krig med Sovjetunionen för att komma igång innan ryssarna har skaffat sig effektiva vapen än amerikanerna. Attlee var inte lika dyster, men även han hade många hårda ord om amerikanernas okunnighet och risktagande politik. England söker hålla dem i styr, med det är inte alltid så lätt, när amerikanerna alltid måste ta hänsyn till inrikespolitiska valtaktiska frågor, även när det gäller utrikespolitiken.⁵³

Detta är några exempel som pekar på hur beslutsfattarnas egna uppfattade hotbilder utformades i en intensiv debatt med de övriga nordiska politiska och fackliga ledarna, och ledarna i de partier som tillhörde Socialistiska internationalen. Den svenska socialdemokratis kontakter med de övriga nordiska huvudstäderna kan genom en anspråkslös undersökning få ett mått: söker man 'Oslo', 'Köpenhamn', respektive 'Helsingfors' i brevvregistren till SAP:s och Tage Erlanders arkiv för åren 1945-1959 får man följande resultat (Erlander inom parentes): Oslo 606 (64), Köpenhamn 832 (145), Helsingfors 351 (29) träffar. Antal träffar för 'London' under samma tid i SAP:s arkiv är 1227 som jämförelse. I Tage Erlanders dagböcker finns nästan 120 referen-

ser till Hans Hedtoft under åren 1945-1955, till Gerhardsen finns ca 80 för samma period. Utredningen berör inte alls detta kontaktnät, liksom den inte heller behandlar den nära samverkan som fanns mellan de nordiska ländernas militärer.

Hur såg den militära hotbilden ut?

‘... uden tvivl [har det] været den ydre trussel fra øst og løsningen på dette problem, som har haft størst indvirkning på statsminister Hedtofts overvejelser’, konstaterar utredningen,⁵⁴ och så var det givetvis också för de övriga nordiska och västerländska politiska ledarna. Vidare hävdar utredningen att ‘...den kolde krig mere en noget andet var efterretningstjenesternes krig’ och att ‘deres analyser altid havde en indflytelse – undertiden en afgørende indflydelse – på den førte politik’.⁵⁵ Till de mest intressanta kapitlen i den första delen hör därför de som behandlar underrättelsetjänsternas arbete och hur man såg på de militära hoten mot Danmark.⁵⁶

Källorna till avsnitten, som redovisar vilken bedömning man den tiden gjorde av vilka reella möjligheter (ekonomi, storlek på armé, flotta, flyg etc) östsidan hade att genomföra militära operationer i krig, är först och främst – ‘på baggrund av kommissioriet for udredningen’ – den danska militära underrättelsetjänstens periodiska översikter, och i någon mån ‘de i NATO sedan 1951 utarbetade rapporterna ‘The Soviet Bloc Strength and Capabilities’.⁵⁷ Detta material har utredningen sedan jämfört med vad man efter kalla kriget funnit i de nu tillgängliga sovjetiska, östtyska och polska arkiven. Med den analysen önskar man ‘at levere et selvstændigt bidrag til forskningsdiskussionen’.⁵⁸

Återigen kan man ställa sig frågan varför man inte har, i synnerhet för andra delen av uppgiften, utnyttjat ett bredare källunderlag, t.ex. de dokument den svenska Säkerhetspolitiska utredningen använde sig av som finns i National Security Archives ‘vad gäller CIA:s bedömningar av Sovjetunionen – politiskt, militärt och ekonomiskt – under perioden

1947-1991’,⁵⁹ och varför man heller inte refererar till näraliggande svensk forskning som t.ex. Stig Ekmans *Den militära underrättelsetjänsten. Fem kriser under det kalla kriget* (Stockholm 2000) baserad på den svenska militära underrättelsetjänstens rapporter, som direkt motsvarar de danska.⁶⁰

Liksom utredningen ger en mycket ingående redovisning av bevakningen av dels de utländska underrättelsetjänsternas verksamhet i Danmark – och kommunistpartiets eventuella medlöparroll där – och av bevakningen av danska ambassader i östländerna, ger man en mycket ingående och detaljerad beskrivning av de östtyska och polska härarnas styrka, flygets och flottornas kapacitet, och av de olika övnings- och krigsplanerna mot Danmark och Västeuropa – inklusive södra Sverige under 1950-talet. Allt detta är intressant, skrämmande och lärorikt. Men den som letar efter ytterligare uppgifter om frågor som intensivt diskuterats i Sverige får leta förgäves: Man diskuterar inte alls samverkan mellan svensk och dansk underrättelsetjänst. I betänkandet *Om kriget kommit...* från 1994 kan man läsa:

Mot slutet av 1950-talet förekom ett underrättel-seutbyte mellan Försvarsstabens utrikesavdelning och samtliga försvarsgrenar i Norge, Danmark, Storbritannien och USA. Utbytet skedde vid denna tid genom att ett par, tre officerare från resp. försvarsgren besökte varandra några dagar varje år. Man utbytte information om Warszawapaktens ‘order of battle’, dvs. styrkeförhållanden och gruppering, uppmarschmöjligheter, kapacitet på järnvägar, lastfartyg och hamnar samt ny teknik och materiel. Man ägnade sig även åt att gemensamt analysera materialet.⁶¹

När utredningen tar upp och beskriver frågan om signalspaningens betydelse⁶² förbigår man helt den samverkan som ägde rum, inte ens Sovjetunionens nedskjutning av de svenska spaningsplanen 1952⁶³ omnämns. Man diskuterar inte samverkan mellan svensk och dansk militär i försvaret av Öresund;⁶⁴ man tar inte upp betydelsen av LORAN-C för Polarisubarnas navigering och deras avskjutningsplat-

ser i Skagerack,⁶⁵ inte heller vilken roll det amerikanska policydokumentet för Skandinavien från år 1960 spelade.⁶⁶ Anledningen till detta kan man spekulera om och det leder till frågan, som också diskuterats i Sverige: hur fri och förutsättningslös kan en forskning vara som bedrivs i regeringstillsatta kommissioner och utredningar med klart fastställda direktiv? Är syftet med dessa att i efterhand ge legitimitet åt den förda politiken?

Den självständiga slutsats som utredningen, med hänsyn till sådana frågor, drar av sitt arbete är så intressant att den förtjänar att citeras i sin helhet:

Hvilken sovjetisk militær trussel eksisterede der så mod Vesteuropa i disse år? Hvis vi tager udgangspunkt i undersøgelsens definition af en militær trussel, jf. Indledningen, ifølge hvilken der til en *egentlig* militær trussel også kræves en påvist intention, må det *retrospektivt* siges, at der under den kolde krig på baggrund af det undersøgte materiale ikke kan påvises en egentlig militær trussel fra Sovjetunionens og de andre Warszawapagtlandes side mod Vesteuropa, herunder Danmark, forstået som en bevidst planlægning af et uprovokeret angreb. På grund af en række forhold, bl.a. den ganske omfattende viden, der i dag eksisterer om den kollektive beslutningsproces i Kreml (efter Stalin) og de vilkår, den nukleare afskrækkelse skabte fra 1950'erne og fremefter, vurderes det i dag heller ikke som sandsynligt, at der har eksisteret en sådan intention om et uprovokeret angreb. I sin selvforståelse (der kom til udtryk i den såkaldte militærdoktrins politiske del) var den sovjetiske udenrigspolitik defensiv og afspejlede objektive forhold i verden. Dette forhold kom bl.a. til udtryk i den sovjetiske øvelsespraksis, der altid tog udgangspunkt i et vestligt angreb på Øst. Konstateringen af, at der ikke kan påvises en egentlig militær trussel, er en *historisk* konstatering, men den har betydning for forståelsen af hele den kolde krig.⁶⁷

Utredningens slutsats sammanfaller väl med vad en stor del av kalla krigsforskningen kommit fram till, också i Sverige. Krister

Andrén drog 1997 slutsatsen, efter att ha gått igenom vad som då återfunnits i de östtyska arkiven:

Sovjetunionens planering kan uppenbarligen tolkas som en aktiv angreppsplanering för att kunna genomföra ett storskaligt angrepp med konventionella stridskrafter och kärnvapen mot Västeuropa. Ändå framstår optionen, i ljuset av den sovjetiska synen på omöjligheten att undvika kärnvapenanvändning, främst som ett hot, som man försökte ge hög trovärdighet, men som man aldrig avsåg att medvetet sätta i verket. Hotet krävde för att vara trovärdigt en konsekvent planläggning, som innehöll alla element i en verklig angreppsplanläggning.

Och vad gällde Sverige kunde han konstatera: 'Med facit i hand torde en bedömning av de dåtida sovjetiska konventionella handlingsmöjligheterna närmast leda till slutsatsen, att Warszawapakten aldrig förfogade över en reell kapacitet att genomföra en storskalig konventionell kustinvasion mot Sverige. '⁶⁸ I Sakerhetstjänstkommissionens betänkande *Rikets säkerhet och den personliga integriteten* redovisar Alf W. Johansson vad den moderna forskningen hade att säga om det sovjetiska militära hotet och han citerar den svenske sovjetkännaren Kristian Gerners slutsats:

Det fanns förvisso både stor sovjetisk militär förmåga och utarbetade planer för hur man skulle marschera in i och ockupera Västeuropa. Det fanns också en bild av de demokratiska västmakterna som fiender, men det fanns uppenbarligen inte någon strävan att söka angripa dem militärt.⁶⁹

Jan Leijonhjelms justerar denna bild i sitt inträdesanförande i Kungl. Krigsvetenskapsakademien 2005, där han redovisar innebörden av de sovjetiska anfallsplanerna mot Sverige. Hotet var reellt och det existerade operativa, detaljerade planer mot Skandinavien, kärnvapen hade kommit till tidig användning: 'Högre officerare, som deltagit i WP:s stabsövningar bekräftade under andra hälften av 1970-ta-

let att man frekvent övade tidig kärnvapenin-sats, bl.a. laddningar på ett halvt till ett megaton över Köpenhamn för att tidigt bryta danskt motstånd.⁷⁰

Det är intressant att nu kunna konstatera, att DIIS utredning, liksom internationell och nordisk forskning rent generellt kommit fram till samma slutsats som huvuddelen av dåtidens underrättelsetjänster och politiker kom fram till: 'Sandsynligheden for en væbnet konflikt mellem NATO- og Warszawapagtlande må vurderes som værende ringe, men muligheden består dog.'⁷¹ Olof Palme, då statsminister Tage Erlanders handsekreterare, gjorde i ett manuskript daterat den 11 april 1961 följande bedömning av den då aktuella hotbilden:

Det internationella läget präglas av de starka motsättningarna och misstron mellan de ledande stormakterna. Maktbalans råder i stort mellan de båda blocken. Den terrorbalans som är ett av uttrycken för maktförhållandena har ansetts utgöra en viss fredsgaranti. Oppenheimer har liknat dem vid två skorpioner, instängda i en flaska, båda med möjlighet att döda den andre men endast till priset av sitt eget liv. Det är uppenbart att ingen av de ledande stormakterna f.n. önskar ett storkrig. Det framgår tydligen av den oerhörda försiktighet med vilken de manövrerar. Naturligtvis bottnar detta i insikten om vad ett storkrig skulle innebära. De krigsrisker som finns hänför sig dels till möjligheten att ett krig kan bryta ut till följd av ett missgrepp eller en felbedömning, dels till möjligheten om att en lokal konflikt kan råka ur kontroll och leda fram till storkrig.

Om det likväl blir ett storkrig talar sannolikheten för att det kommer att inledas med en kärnvapenduell där man i första hand inriktar sig på att slå ut varandras baser. [...] En mindre sannolik möjlighet är ett uteslutande konventionellt krig. En tredje möjlighet är ett s.k. begränsat krig där endast vissa vapen används mot vissa områden. Detta kan numera bedömas som ytterst osannolikt.

Slutsatsen skulle bli att ett storkrig under den tid som nu kan överblickas förefaller osannolikt.

Lokala krig i olika delar av världen kan tänkas förekomma, varvid stormakterna dock kommer att agera med stor försiktighet. Lokala krig i Europa får betraktas som mycket osannolika.⁷²

Sverige under kalla kriget

Låt mig i all korthet avsluta med att något informera om den forskning som ligger nära DIIS utredning som efter kalla krigets slut bedrivits i Sverige. Wilhelm Agrell inledde med att ifrågasätta den officiella bilden av svensk neutralitetspolitik med sin bok *Den stora lögnen. Ett säkerhetspolitiskt dubbelspel i alltför många akter* (1991), där han bl.a. diskuterade det nära samarbetet mellan svensk militär och NATO, och Sveriges möjligheter att er-hålla militärt stöd västerifrån. Debatten efter Agrells bok ledde till att regeringen 1992 till-satte den s.k. Neutralitetspolitikkommis-sionen, med uppdraget att 'skapa största möj-liga klarhet om de eventuella förberedelser som gjordes för mottagande av militärt bistånd' under åren 1949-1969. Två år senare avläm-nades betänkandet *Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949-1969* (SOU 1994:11) där Agrells påstå-enden modifierades något, men bekräftades. Störst debatt har kommissionens påstående, att statsminister Tage Erlander i en riksdags-debatt i november 1959 medvetet förde det svenska folket bakom ljuset om neutralitetens innebörd och om vad som faktiskt ägde rum, förorsakat.⁷³

1995 påbörjades ett av Riksbankens jubile-umsfond finansierat forskningsprogram *Sveri-ge under kalla kriget*, SUKK, vid Samtidshi-storiska institutet, Södertörns högskola och Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Under en tioårsperiod har ett tju-gotal avhandlingar/böcker och många arbets-rapporter publicerats. Under 2006 kommer en volym där forskningsprogrammet sammanfat-tas att publiceras med titeln *Från igelkott till världssamvete? En bok om Sverige under kal-la kriget* (kommande 2006).

Efter den norska Lundkommissionens granskning av säkerhetstjänsten i Norge för-

des önskemål fram om liknande undersökningar i Sverige. Regeringen gav 1997 Humanistiska-Samhällsvetenskapliga forskningsrådet i uppdrag att genomföra ett forskningsprogram om militär underrättelsetjänst, som avsåg tiden 1920-tal till 1980-tal, det s.k. MUST-programmet.⁷⁴

1999 tillkallades den s.k. Säkerhetstjänstkommissionen med uppdrag att 'granska den författningsskyddande verksamhet som de svenska säkerhetstjänsterna bedrivit när det gäller hot som härrör ur inrikes förhållanden'. Granskningen resulterade i huvudbetänkandet *Rikets säkerhet och den personliga integriteten. De svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddande verksamhet sedan år 1945* (SOU 2002:87) med ett stort antal bifogade rapporter.⁷⁵

Hösten 2000 tillkallade regeringen en särskild utredare, ambassadör Rolf Ekéus, som fick i uppdrag 'att redovisa och analysera den säkerhetspolitiska miljö i vilken Sverige hade att verka under perioden 1969-1989' och det svenska politiska och militära säkerhetspolitiska agerandet under denna tid. Två år senare presenterades utredningens slutbetänkande *Fred och säkerhet. Svensk säkerhetspolitik 1969-1989* (SOU 2002:108). Också detta betänkande har blivit slagträ i den politiska 'kampen om kalla kriget', inte minst har den mött kritik, som hävdade att ubåtsfrågans hanterande i början av 1980-talet inte fått en korrekt beskrivning och att utredningen genom sin fokusering på relationerna med USA försummat hotet från Sovjetunionen.⁷⁶

Sedan 2003 bedrivs på Försvarshögskolan i Stockholm ett större forskningsprojekt *Försvaret och det kalla kriget, FOKK*, som beräknas pågå till år 2009 med uppgift att specifikt undersöka och ge en samlad bild av det svenska försvarets roll och agerande under det kalla kriget. Arbetet i projektet avrapporteras som böcker eller vetenskapliga uppsatser, som t.ex. Kent Zetterberg (red.): *Att skåda Sovjetunionen i vitögat. Sex studier kring svenska relationer till Sovjetunionen under det kalla kriget*. Stockholm 2004.⁷⁷ Men redan tidigare har forskarna på FHS åstadkommit en rad viktiga

arbeten om Sverige under kalla kriget, som Kent Zetterberg (red.): *Hotet från öster: tre studier om svensk säkerhetspolitik, krigsplanning och strategi i det kalla krigets första fas 1945-1958*. Stockholm 1997. Magnus Peterssens 'Brödrafolketns väl'. *Svensk-norska säkerhetsrelationer 1949-1969* (2003, publicerad i SUKK-serien) och Olof Kronvalls *Den bräckliga barriären. Finland i svensk säkerhetspolitik 1948-1962* (2003) kan räknas hit. Forskningsprojektet 'Teknik, vetenskap och svensk säkerhetspolitik' vid Kungliga Tekniska högskolan har också behandlat näraliggande områden.⁷⁸

Tyvärr måste jag konstatera, att för den svenska forskningen gäller samma sak som för den danska – fast omvänt: man har inte i särskilt stor utsträckning beaktat danska arkiv eller dansk forskning. Därför kanske det är dags för fler gemensamma nordiska projekt och seminarier, som de som resulterat i antologin av Sven Eliaeson och Hans Lödén (red.): *Nordisk säkerhetspolitik inför nya utmaningar*, Stockholm 2002, och bidragen till ett symposium från november 2002 som nu publicerats i Thomas Wegener Friis og Andreas Linderöth (red.): *DDR og Norden. Østtysk-nordiske relationer 1949-1989*, Odense 2005.

Trots flitig forskning återstår ännu mycket att göra, speciellt för de sista åren av kalla kriget där arkiven fortfarande är stängda på grund av 30-årsgränsen, innan vi får en korrektare bild av vad som faktiskt ägde rum. Historiografin *The Cold War – and the Nordic Countries. Historiography at a Crossroad*, Odense 2004, redigerad av Thorsten B. Olesen, blir då en viktig referens.

Noter

1. <http://www.koldkrigsudredningen.dk/>
2. Stellan Andersson är arkivarie vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Stockholm. Sedan mitten av 1970-talet har han arbetat med person- och organisationsarkiv, som t.ex. Alva och Gunnar Myrdals, Olof Palmes, Ingvar Carlssons och Tage Erlanders, liksom det socialdemokratiska partiets och den socialdemokratiska riksdagsgruppens arkiv. Han har bl.a. skrivit

- boken *Den första grinden. Svensk nedrustningspolitik 1961-1963* (Stockholm 2004) och författat kommentarerna i *Olof Palme. En bibliografi* (sammanställd av Ingrid Malm-Andersson, Hedemora 2001), liksom tillsammans med Örjan Appelqvist redigerat och kommenterat boken *The Essential Gunnar Myrdal* (New York och London 2005; svensk version: *Gunnar Myrdal. Vägvisare*, Stockholm 1998).
3. Bd 1, s. 14 f.
 4. Bd 1, s. 32-56
 5. Bd 1, s. 35
 6. Bd 4, s. 21 f.
 7. Bd 1, s. 646 f., 667
 8. Bd 1, s. 43, 53
 9. Helene Carlbäck-Isotalo. Recension av Bo Petersson 'Med Moskvas ögon. Bedömningar av svensk utrikespolitik under Stalin och Chrusjtjov.' (1994). *Historisk tidskrift* 1997:2, s. 329-333. I den svenska Neutralitetspolitikkommissionens betänkande *Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949-1969* (SOU 1994:11), där Bo Petersson var en av sekreterarna, används inte detta källmaterial.
 10. För en värdefull översikt av källmaterial till forskningen om underrättelsetjänsternas (spionernas) roll under kalla kriget se Raymond L. Garthoff: *Foreign Intelligence and the Historiography of the Cold War. Journal of Cold War Studies*, Vol. 6, No. 2, Spring 2004, s. 21-56. Se även Len Scott: *Espionage and the Cold War: 'Oleg Penkovsky and the Cuban Missile Crisis'*. *Intelligence and National Security*, 1999:3, s. 23-47
 11. Marianne Rostgaard: *Opinionsdiplomati og amerikanisering – den kulturelle side af den kolde krig. Arbejderhistorie* 2004:4, s. 104-118; Werner Schmidt: *USA:s dolda agenda. Efterkrigstidens antikommunism som integrations- och disciplineringsinstrument. Arbetarhistoria* 2001:4, s. 58-63
 12. Svend Rybner: *I de russiske arkiver. Arbejderhistorie* 2004:1, s. 55-69; *Sverige i ryska arkiv I och II. Guide till ryska källor om svensk historia under 1900-talet. Excerperade och översatta av Helene Carlbäck-Isotalo och Lars Björlin.* (1999)
 13. Bd 1, s. 28 f.
 14. Bd 1, s. 87 ff. Här framgår tydligt hur de direktiv utredningen fått har styrt (begränsat) dess arbete.
 15. Bd 4, s. 22; Ulf Bjereld: *Forskarna och den politiska kampen om historieskrivningen. Ragnar Björk och Alf W. Johansson (red.): Samtidshistoria och politik. Vänbok till Karl Molin.* Stockholm 2005, s. 18-33.
 16. Bd 1, s. 19 ff. Jfr Ann-Marie Ekengren: *Sverige under kalla kriget 1945-1969. En forskningsöversikt. Forskningsprogrammet Sverige under kalla kriget. Arbetsrapport 1*, 1997.
 17. Bd 1, s. 57 ff.
 18. Bd 1, s. 66 f., bd 4, s. 15
 19. Bd 1, s. 67. Alf W. Johansson diskuterar i *Säkerhetstjänstkommissionens slutbetänkande kalla kriget* som ideologisk konflikt, som ekonomisk och social systemkonflikt, som en kamp mellan två politiska ordningssystem, som religiös och nationell kamp, som hot om världskrig, som civilisationskonflikt, som moralisk konflikt, som ett underrättelse-, spion- och propagandakrig. Se Alf W. Johansson: *Kalla kriget som historia. Rikets säkerhet och den personliga integriteten.* (SOU 2002:87), s. 129-149. Jfr Alf W. Johansson: *Kampen om hjärta och sinnen. Nyare forskning om kalla kriget. Ragnar Björk och Alf W. Johansson (red.): Samtidshistoria och politik. Vänbok till Karl Molin.* Stockholm 2005, s. 195-216.
 20. Michael Cox and Caroline Kennedy Pipe: *The Tragedy of American Diplomacy? Rethinking the Marshall Plan. Journal of Cold War Studies*, Vol. 7, No. 1, Winter 2005, s. 97-134. Se även t.ex. Vacláv Kosteletzky: *The United Nations Economic Commission for Europe: The beginning of a history.* Göteborg 1989; Cay Sevón: *Visionen om Europa. Svensk neutralitet och europeisk återuppbyggnad 1945-1948.* Helsingfors 1995; Örjan Appelqvist: *Bruten brygga. Gunnar Myrdal och Sveriges ekonomiska efterkrigs-politik 1943-1947.* Stockholm 2000.
 21. Werner Schmidt: *Antikommunism och kommunism under det korta nittonhundratalet.* Lund 2002; Ann-Marie Ekengren och Henrik Oscarsson: *Det röda hotet. De militära och polisiära säkerhetstjänsternas hotbilder i samband med övervakning av svenska medborgare 1945-1960.* Lund 2002, s. 25; Jfr Werner Schmidt: *C-H Hermansson. En politisk biografi.* Stockholm 2005, s. 195-330.
 22. Lagergren, Fredrika: *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse.* Stockholm 1999, s. 15
 23. Ulf Bjereld: *Hjalmarsonaffären. Ett politiskt drama i tre akter.* (1999); *Neutralitet – Försvar – Atom-bomb. Rapport till socialdemokratiska partistyrelsen.* Stockholm 1960.
 24. Stefan Lindström: *Hela nationens tacksamhet. Svensk forskningspolitik på atomenergiområdet 1945-1956.* Stockholm 1991.
 25. Hans Lödén: *'För säkerhets skull'. Ideologi och säkerhet i svensk aktiv utrikespolitik 1950-1975.* Stockholm 1999. Jfr Ole Elgström: *Aktiv utrikespolitik. En jämförelse mellan svensk och dansk parlamentarisk utrikesdebatt 1962-1978.* Lund 1982.
 26. Lennart Grape: *Slutord. Svenska kärnvapenproblem.* Stockholm 1965, s. 246-250. Jfr Gaddis, J. L. (ed.): *Cold War Statesmen Confront the Bomb. Nuclear Diplomacy since 1945.* Oxford 1999. Om svensk säkerhetspolitik och säkerhetsbegreppets utveckling,

- se Wilhelm Agrell: *Fred och fruktan. Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918-2000*. Lund 2000, och Johan Eriksson: *Kampen om hotbilden. Rutin och drama i svensk säkerhetspolitik*. Stockholm 2004, s. 115 ff.; Kjell Goldmann: Miljöhot, migration och terrorister i Tokyo – om begreppet säkerhetspolitik. *Brobyggare. En vänbok till Nils Andén*. Stockholm 1997. Jfr Bo Lidegaard: Danmarks overlevelsessstrategi i den kolde krigs første år. *Arbejderhistorie* 1999:4, s. 35-46.
27. Karl Frithiofson: *Sveriges säkerhetspolitik*. Stockholm 1964 (Försvär i nutid, 1965:1), s. 6.
28. Olof Kronvall och Magnus Petersson: *Sveriges säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945-1999*, Stockholm 2005, s. 171
29. Bd 1, s. 125, jfr Lars Hovbakke Sørensen: Socialdemokratiet og det nordiske samarbejde 1945-1972. *Arbejderhistorie* 1999:4, s. 47-59; Klaus Misgeld: Facklig alliansfrihet? Landsorganisationen i Sverige och fackföreningsinternationalen i början av det kalla kriget. *Arbetarhistoria*, 1996:1/2, s. 27-50.
30. Sverker Oredsson: *Svensk oro. Offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets senare hälft*. Lund 2003, s. 359.
31. Här ur Sverker Oredsson: *Svensk rädsla. Offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets första hälft*. Lund 2001, s. 291. Jfr Bd 1, s. 119 f.
32. Se t.ex. Rikets säkerhet och den personliga integriteten. Betänkande av Säkerhetstjänstkommissionen. SOU 2002:87, s. 165 ff.; Anders Berge: *Det kalla kriget i Tidens spegel. En socialdemokratisk bild av hoten mot frihet och fred 1945-1962*. Stockholm 1990; Jfr Olof Kronvall: *Östen Undéns sovjetsyn och sovjetpolitik 1945-1962*. (2003) och Mats Karlsson: *Vår man i Moskva. En studie över den svenska ambassadören Rolf Sohlmans syn på Sovjetunionen och dess utrikespolitiska intentioner 1947-1950*. (1999)
33. Tage Erlander: *Dagböcker 1945-1949*, Hedemora 2001, s. 211; Peer Henrik Hansen: Kommunistiskt kuppförsök eller beredskapsövning? 'Påskekrisen' 1948 och ett svenskt perspektiv. *Arbetarhistoria*, 2003:4, s. 38-44.
34. Klaus Petersen och Regin Schmidt: Gemensam nordisk front. De nordiske socialdemokratiske arbejderbevægelser og deres anti-kommunistiske samarbejde under den kolde krig. *Arbetarhistoria* 2001:4, s. 42-46; Bd 1, s. 507 f.
35. Tage Erlander: *Sveriges utrikespolitik*, Stockholm 1959, s. 15. När författarna Jan Guillou och Peter Bratt 1973 i en artikelserie i *Folket i bild/Kulturfront* påstod att de socialdemokratiske arbetsplatsombuden också registrerat kommunisterna ledde detta till en infekterad debatt som sträckt sig över decennier. Flera utredningar har nu kartlagt frågan: Karl Molin m.fl.: *Övervakningen av 'SKP-komplexet'*. Forskarrapport till Säkerhetstjänstkommissionen. (SOU 2002:93); Lars Olof Lampers: *Det grå brödraskapet – en berättelse om IB*. Forskarrapport till Säkerhetstjänstkommissionen. (SOU 2002:92); Enn Kokk: *Vitboken. Militärens hemliga nätverk i arbetarrörelsen*. Stockholm 2001.
36. Wilfrid Fleisher: Special Report From Overseas, May 17, 1948. Tage Erlanders arkiv, volym 4.1:007.
37. Nils Andén och Yngve Möller: *Från Undén till Palme. Svensk utrikespolitik efter andra världskriget*. Stockholm 1990, s. 59
38. Bd 1, s. 141-154. För en forskningsöversikt se Villaume (1995 anf.a.), s. 100, not 25. Se även Stefan Ekecrantz: *Hemlig utrikespolitik. Kalla kriget, utrikesnämnden och regeringen 1946-1959*. (Stockholm 2003), där försvarförbundsförhandlingarna behandlas på s. 61 ff.
39. Forsvarsstudier 1987:5, Forsvarshistorisk forskningscenter, Oslo 1987. Jfr Karl Molin: *Omstridd neutralitet. Experternas kritik av svensk utrikespolitik 1948-1950*. (Stockholm 1991); Charles Silva: *Keep Them Strong, Keep Them Friedly. Swedish-American Relations and the Pax Americana, 1948-1952*. Stockholm 1999, s. 241 ff., m.fl.
40. SAMAKs arkiv, volym 1948; Bd 1, s. 140 ff.
41. Ibid.
42. Bd 1, s. 181 f., 249. Andra beslut, som det tyvärr inte finns utrymme att kommentera här rör 'Dansk atomvåbenpolitik 1956-1962' (kap. 13, bd 1, s. 293 ff.) och 'Dansk-vestysk militært samarbejde' (kap. 14, bd 1, s. 333 ff.)
43. Tage Erlanders arkiv, volym 4.2:071. I Sverige var man 'väl orienterad om västsidans försvarsplanläggning. Ett viktigt skäl till detta var de goda förbindelserna med Norge och [ambassadör] Ingemar Hägglöfs rapportering från Paris på 1950-talet. Hägglöf försåg Utrikesdepartementet, regeringen och Försvarsstaben med initierade rapporter om händelser inom NATO och NATO-dokument.' Magnus Petersson: *Brödrafolkens väl. Svensk-norska säkerhetsrelationer 1949-1969*. Stockholm 2003, s. 179, not 57.
44. Dansk rapport til den Nordiske samarbejdskomite's møde i Helsingfors den 29. og 30. november 1952. SAMAKs arkiv, volym 1952
45. Bd 1, s. 277. Tage Erlander: *Dagböcker 1952*, Hedemora 2002, s. 208-211.
46. SAP:s verksamhetsberättelse 1951, s. 18-21. Villaume (1995 anf.arb.), s. 775 ff. Se även Klaus Misgeld: Den nordiska arbetarrörelsens fredsmanifest 1951. Ett dokument från Koreakrigets dagar. *Scandia* 1985:1-2.
47. SAMAKs arkiv, volym 1951
48. Bd 1, s. 122, 374 och 387; Magnus Hjort: *Den farliga fredsrorelsen. Säkerhetstjänsternas övervakning av fredsorganisationer, värnpliktsvägrare och*

FNL-grupper 1945-1990. Forskarrapport till Säkerhetstjänstkommissionen, (SOU 2002:90).

49. Lawrence S. Wittner: *Resisting the Bomb. A History of the World Nuclear Disarmament Movement, 1954-1970. The Struggle against the Bomb. Volume two*. Stanford 1997.

50. SAMAKs arkiv, volym 1954

51. Tage Erlander: *Dagbok 1952*, Hedemora 2002, s. 97f.

52. SAMAKs arkiv, volym 1951. Jfr Bd 1, s. 161, 172 ff.

53. Tage Erlander: *Dagbok 1954*, Hedemora 2004, s.

85. Samtalen fortsatte vid SPDs kongress i Berlin och Labours i Scarborough. Anteckningar från överläggningar i Malmö den 7/6 1954, förda av Olof Palme, finns i Olof Palmes arkiv, volym 2.1:001. För en ingående analys se Klaus Misgeld: *Sozialdemokratie und Aussenpolitik in Schweden. Sozialistische Internationale, Europapolitik und die Deutschlandsfrage 1945-1955*. Frankfurt/New York 1984, s. 448 ff.

54. Bd 1, s. 500

55. Bd 1, s. 517

56. Bd 1, s. 439 ff., 517 ff., 553 ff.

57. Bd 1, s. 517

58. Bd 1, s. 597 ff.

59. *Fred och säkerhet. Svensk säkerhetspolitik 1969-1989*. Slutbetänkande av Säkerhetspolitiska utredningen (SOU 2002:108), s. 56

60. Inte heller i senare delar av utredningen använder man sig av ett så etablerat material som de sammanställningar och översikter som varje år presenteras i t.ex. SIPRI:s Yearbook.

61. *Om kriget kommit ...* [...] Betänkande av Neutralitetspolitikkommissionen (SOU 1994:11), s. 140 f. Se även Thede Palm: *Några studier till T-kontorets historia*. Utgivna genom Evabritta Wallberg, Stockholm 1999, s. 70 ff.

62. Bd 1, s. 443

63. Björn Hagberg: *DC-3:an. På jakt efter sanningen*. Rimbo 2004.

64. *Om kriget kommit ...*, s. 153 f., 231-234. Jfr Fredrika Björklund: *Samförstånd under oenighet. Svensk säkerhetspolitisk debatt under det kalla kriget*. Uppsala 1992, s. 116, not 233.

65. Bd 1, s. 479; *Om kriget kommit...*, s. 250 f.; Villaume, anf.a. (1995), s. 616-621; Nils Bruzelius: *USA:s försvarsgaranti för Sverige under kalla kriget ur submarint perspektiv*. Opubl. magisteruppsats i historia, Stockholms universitet, höstterminen 2003.

66. *Om kriget kommit...*, s. 107 ff.

67. Bd 4, s. 63

68. Krister Andrén: Om kriget kommit – Centraleuropa och Sverige i Warszawapaktens krigsplanering. *Brobyggare. En vänbok till Nils Andrén*, Stockholm 1997, s. 75-87.

69. *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*. (SOU 2002:87), s. 146 f. Kristian Gerner: Det kalla kriget var verkligen kallt. *Svenska dagbladet*, 2000-09-17.

70. Jan Leijonhielm: Ryssland och hotbilden – i går, i dag och i morgon. *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift*, 2005:3, s. 3-19.

71. DIIS's svar på kritik af udredningen om 'Danmark under den kolde krig'.

<http://www.diis.dk/sw14813.asp>

72. Olof Palmes arkiv, volym SB 1976: 105 (prel. beteckning)

73. Se Bjereld, Ulf (1997 anf.a.); Robert Dalsjö: Förhoppningar och förbud. *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift*, 2002:4, s. 91 ff. (Med min komplettering 'Neutralitet i terrorbalansens värld' i KKrVAHT, 2002:6, s. 119 ff.). Så sent som vintern 2005 var debatten ännu inte avslutad, se Rolf Ekéus: Mytbildning om neutralitetspolitiken. *Internationella studier*, 2005:1, s. 25 ff.; Krister Wahlbäck: Ekéus läser slarvigt. *Internationella studier*, 2005:2, s. 25 ff.; Ulf Bjereld: Sverige under kalla kriget – en slutreplik. *Internationella studier*, 2005:2, s. 32.

74. Se noterna 21, 30, 31 ovan. Under samma forskningsprogram publicerades även Stig Ekman: *Den militära underrättelsetjänsten: fem kriser under det kalla kriget*. Stockholm 2000. Ekmans manuskript hade färdigställts redan i mitten av 1970-talen, men då hemligstämplats.

75. Det socialdemokratiska partiet tillsatte samtidigt en intern utredning. Enn Kokk: *Vitbok. Militärens hemliga nätverk i arbetarrörelsen*. Stockholm 2001.

76. Se Ubåtskommissionens betänkande *Ubåtsfrågan 1981-1994* (SOU 1995:135) och Ubåtsutredningens betänkande *Perspektiv på ubåtsfrågan. Hanteringen av ubåtsfrågan politiskt och militärt*. (SOU 2001:85); Fredrik Bynander: *Ubåtsfrågan – ett symposium*. Stockholm [2002]. Jfr Michael H. Clemmesen: *Koldkrigsudredningen og Danmark i Den Kolde Krig*, s. 84 ff.

Stellan Andersson

Arkivar, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek, Stockholm

stellanandersson@arbarkiv.a.se